

І.О. Крюкова

ПОЗАЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

У статті критично висвітлено роль популярних теорій американського інституціоналізму у системній розробці позаекономічного аспекту економічного дослідження. Автор обґрунтовує, що в історії економічної думки, передусім вітчизняної, є відповідні наукові здобутки, які істотно розширюють зміст сучасної інституціональної теорії.

Ключові слова: позаекономічний аспект економічного дослідження, американський інституціоналізм, класична економічна теорія, українська економічна думка.

Постановка проблеми. Розробка позаекономічного аспекту економічного дослідження зумовлена переходом до цивілізаційної парадигми у сучасній економічній науці. Актуальність нашого дослідження пов'язана з популярністю інституціональних підходів, що привертають увагу до впливу позаекономічних чинників на особливості перебігу економічних процесів. Предмет фундаментальної економічної науки розширюється шляхом залучення до дослідження політико-правового, науково-технічного, інформаційного, освітнього, соціального, морально-етичного, етнічно-культурного та екологічного факторів.

Цивілізаційна парадигма аналізу історико-економічного розвитку та роль позаекономічних факторів в економіці на сьогодні асоціюється переважно з теорією американського інституціоналізму. Його популяризація в сучасній економічній науці перевершила об'єктивний внесок інших теоретичних концепцій у висвітлення позаекономічних факторів економічного розвитку. Разом з тим, позаекономічна складова економічного дослідження, на нашу думку, ще не знайшла свого довершеного, систематизованого висвітлення в межах погля-

дів відомих представників теорії американського інституціоналізму. Аналізу саме цих проблемних частин інституціональної розробки позаекономічного аспекту економічного дослідження присвячена ця стаття.

Мета дослідження. Предметом нашого економічного дослідження виступає позаекономічний аспект, тобто роль позаекономічних факторів у економічному розвитку. Об'єктами дослідження є теорія американського інституціоналізму та історія розвитку економічної науки в цілому. Метою написання статті є спростування стереотипу ототожнення позаекономічного аспекту економічного дослідження з теорією американського інституціоналізму. Завданнями є висвітлення позаекономічного аспекту економічного дослідження дещо ширше, ніж у теорії американського інституціоналізму, за рахунок його доповнення інституціональними елементами, притаманним іншим теоріям з історії економічної думки.

Виклад основного матеріалу. Провідна роль американського інституціоналізму у розкритті позаекономічних факторів економічного розвитку в сучасній економічній науці завдячує принциповій виразності методології дослідження. Об'єднавши різноманітні позаекономічні важелі економічного буття та дослідивши процесуальні особливості їхньої економічної дії, інституціоналізм спростував формальну логіку суспільно-економічного детермінізму, продемонстрував очевидність обумовленості економічних процесів неекономічними.

Увага до інституційних детермінант суспільного розвитку є тією загальною методологічною засадою, що поєднує в межах сучасного інституціонального напрямку економічної науки низку економічних теорій з різними предметами дослідження. Значущість інституціонального напрямку в сучасній економічній науці полягає у різнобічному концептуальному обґрунтуванні впливу позаекономічних факторів на економічні процеси. Інституціоналізм як теорія про поєднання економічного та позаекономічного в історичній практиці суцільності цивілізаційного буття бачиться нам відображенням сучасної тенденції до інтеграції у суспільних науках.

Історія інституціоналізму охоплює етап раннього інституціоналізму, етап еволюції інституціоналізму та неоінституціональний етап. Інституціональна традиція розпочата

Т.Вебленом, У.Мітчеллом, Дж.Коммонсом, які досліджували соціально-психологічні, кон'юнктурно-статистичні та соціально-правові аспекти в економіці. З іменами цих дослідників традиційно найбільше ототожнюється позаекономічний аспект економічного дослідження. Еволюція інституціональних поглядів продовжується у теоріях чисельних представників трансформації капіталізму та соціальних технократичних концепцій, серед яких Дж.К.Гелбрейт, С.Кузнець, Е.Хансен, А.Берлі, Г.Мінз, Дж.М.Кларк, В.Ростоу, Р.Арон, Е.Тоффлер, Д.Белл та інші вчені. Значною мірою еволюція інституціоналізму обумовлена потужним впливом на економічний розвиток таких факторів, як науково-технічний прогрес, розвиток сфери послуг та інформаційних технологій, що представлені в теоріях індустріального, постіндустріального та інформаційного суспільства Дж.К.Гелбрейта, В.Іноземцева, М.Кастельса та ін. Наступним етапом розвитку інституціоналізму є сучасний неоінституціоналізм, основними представниками якого є Р.Коуз, Д.Норт, О.Вільямсон та ін. Отже, інституціоналізм є потужним теоретичним напрямом, представленим переважно американськими науковцями.

Разом з тим, по-перше, інституціоналізм представляє такий абстрактний предмет економічного дослідження, як цивілізаційна інституція. Інституція тлумачиться як сукупність суспільних звичаїв, в якій закріплено домінуючий спосіб мислення для соціальної групи чи всього народу. Це сукупність звичок та звичаїв, а також держава, правові норми, моральні принципи, сім'я, економічні заклади та механізми, приватна власність, підприємництво, суспільна думка тощо. Слід звернути увагу, що ця методологічна інновація скоріш формального порядку. Зведення воєдино багатьох гетерогенних теорій на підставі їх предметної єдності за такою абстрактною категорією як інституція є, на нашу думку, вульгарним, оскільки механізми економічного впливу численних позаекономічних факторів різняться, тобто напрямки і характер їх функціональної взаємодії з економічними процесами є різними.

По-друге, серед сучасних дослідників поширена думка про відсутність єдиної класифікації усіх напрямків і течій нової інституціональної економічної теорії та остаточного визначення сучасного інституціоналізму як цілісної системи. Процес

формування цієї наукової теорії вважається далеким від завершення [2, с. 21]. Структура інституціоналізму є досить неоднозначною і складною для впорядкування. Наведена вище класифікація інституціональних теорій є досить умовною і недосконалою. Логіка її побудови не дозволяє однозначно зберегти індустріально-соціологічну, кон'юнктурну школу та школу суспільного вибору до того чи іншого напрямку інституціоналізму [5, с. 520].

По-третє, широка популярність інституціональної теорії на етапі її виникнення пояснювалась обмеженістю неокласичної парадигми. Вважалося, що дискредитованими виявилися такі її основні методологічні прийоми, як методологічний індивідуалізм, абсолютна раціональність індивідів, досконала конкуренція, встановлення рівноваги тільки шляхом цінового механізму та ін. Неокласична парадигма не містить механізмів дослідження формування та еволюції інститутів – угод, контрактів, норм, традицій, звичок, правил тощо. Саме ці елементи дають можливість у більш повному обсязі дослідити мотиви економічної поведінки людини [9, с. 93].

Разом з тим, інституціоналізм та неоінституціоналізм не є спадкоємним настільки, наскільки співзвучні назви цих напрямів. Неоінституціоналізм, що базується на теорії трансакційних витрат, на наш погляд, більше стосується розвитку саме економічних, аніж позаекономічних інституцій, і тому є наближеним до мікроекономіки. Не можна сказати, що неокласична та класична теорії були геть відірвані від інституціональних економічних засад. Неокласична концепція економічного зростання, наприклад, також порушує питання про роль НТП в економічному житті суспільства. Глибоке вивчення класичної політичної економії, більше відомої з боку ринкових засад економічного лібералізму А.Сміта, теж виявляє в ній позаекономічні чинники економічного розвитку.

По-четверте, спектр позаекономічного аспекту економічного дослідження є дещо ширшим за існуючі пріоритети американського інституціонального дослідження, представлені переважно симбіозом економіки, політики, права та соціології.

І, по-п'яте, інституціоналізм є лише добре помітною верхівкою айсбергу історико-економічного дослідження позаекономічних факторів економічного розвитку. Деякі підходи до

аналізу позаекономічних факторів в американському інституціональному дослідженні були відомі економічній науці і раніше.

Отже, позаекономічний аспект економічного дослідження не можна вважати суто американським інституціональним явищем в економічній науці. Своїм ідейним корінням в історії економічних учень інституціоналізм сягає історичного напрямку німецької національної школи політичної економії. Аргументація щодо впливу позаекономічних важелів на економічний розвиток в американському інституціоналізмі побудована теж на історичній основі.

На думку представників німецької історичної школи, на економічні закони впливають різноманітні етичні, історичні, соціальні, політичні, географічні, національні та інші умови, в яких вони діють. Під впливом цих умов видозмінюється характер прояву економічних законів і можуть бути отримані зовсім різні економічні результати. Крім того, дію економічних законів може змінювати інституційний вплив держави. У цьому полягає спадкоємність логіки наукових поглядів німецьких та американських вчених. Великого значення німці надавали інституту держави, почуттям громадянської гідності, відповідальності та патерналізму.

Елементи інституціонального аналізу є характерними для поглядів українських економістів, що широко використовували міждисциплінарний підхід до дослідження економічних процесів. Активний розвиток економічної науки в Україні припав саме на період наукової кризи у класичній політичній економії кінця XIX – початку XX ст. Це посилювало орієнтацію на історико-культурні, соціально-етичні аспекти політико-економічних досліджень. Українські вчені-економісти виступали проти економічного космополітизму і підтримували німецькі національні традиції старої історичної школи. Так, М.М.Соболев наголошував на неможливості економічних законів, дійсних для всіх часів і народів. Г.Ф.Симоненко зазначав, що прояви економічних законів «змінюються з плином часу, розвитком освіти, суспільних інституцій, морально-релігійних теорій та вірувань, з успіхами промисловості та сільськогосподарської техніки тощо» [8, с. 239]. Слабким знанням економічної історії різних народів він пояснював довготривале упущення економі-

чної науки щодо ліберальних засад ринкового економічного розвитку провідних капіталістичних країн.

Сама Англія – батьківщина наукових засад економічного лібералізму – всупереч теорії А.Сміта починала розбудову своєї національної ринкової економіки саме з протекціонізму, що відіграв позитивну роль у процесі первісного нагромадження капіталу в цій країні. Лише у 1849 р. в Англії було скасовано «Навігаційний акт», прийнятий 1651 р.; у 1845 р. – прийняті 1815 р. так звані «хлібні закони»; на початку 1950-х років – скасовано мито на сировину та напівфабрикати, знижено мито на готову продукцію, а також відбулося обмеження монопольних прав колоніальних торгових компаній, що позбавляло їх привілеїв [5, с. 236].

Пропагований А.Смітом економічний лібералізм стосовно зовнішньоекономічної політики, на нашу думку, мав спекулятивний мотив. Він був не стільки об'єктивним висновком його теорії, скільки виконанням науково-ідеологічного замовлення уряду на службі зовнішньополітичних інтересів тогочасної Англії. Її національна індустрія спеціалізувалась на переробці вовни, потужне масове виробництво якої потребувало зовнішніх сфер збуту. Разом з тим, Англія потребувала постачання іноземного продовольства, жила за рахунок поставок французького хліба. Адже процес огороження, яким супроводжувался розвиток вівчарства, позбавляв земель зайнятих у рослинництві. Внаслідок нестачі пропозиції землі зростав рівень ренти та ціни на продукти харчування. Отже, пропаговані А.Смітом ідеї зовнішньоекономічного лібералізму для тогочасної Англії були мотивовані, з одного боку, потребами безперешкодного експорту продукції її легкої промисловості, з іншого – потребами імпорту харчової продукції.

Й.Шумпетер зауважував, що економічні закони по-різному діють в різних інституційних умовах [11, с. 41]. Стосовно доктрини А. Сміта він вважав, що праця «Про природу і причини багатства народів» як маніфест фритредерства не цікава, оскільки виведені вченим політичні принципи «не більше ніж поверхнева оболонка його великих досягнень у галузі аналізу. Іншими словами, нас цікавить не те, за що він виступав, а те, як він обґрунтовував...» [12, с. 278]. Значну увагу А.Сміт приділяв державному правовому регулюванню податкової систе-

ми. Від дотримання нормативних принципів у регламентації оподаткування, на його думку, залежить ефективність податкової системи.

Діяльність держави, як продуцента системи економічних інституцій, посідає неабияке місце у працях українських економістів. Особливо яскраво інституційні аспекти економічних досліджень представлені в науковій спадщині вітчизняних політекономів М.І.Туган-Барановського, М.М.Алексєєнка та І.І.Янжула [4, с. 34–59]. Погляди М.М.Алексєєнка щодо доречності диференційованого державного втручання є доволі співставними з поглядами Р.Коуза на міру ринкової координації та ієрархії з позицій критерію мінімізації трансакційних витрат [1, с. 12–13, 150].

Великого значення українські політекономи надавали єдності логічного та історичного, відрізняли національні позиції у наукових економічних поглядах навіть щодо самого предмету політичної економії, відзначаючи, що англіїці трактують політичну економію як науку про багатство, а німці як науку про господарство. Більшість вітчизняних економістів визначали політичну економію як науку про народне господарство. При цьому її завдання вони вбачали у вивченні економічних процесів у зв'язку із явищами соціального характеру. Так, К.Г.Воблий вважав, що економічна наука тісно пов'язана із соціальною історією. Визначення ж політичної економії як науки про багатство означає її трактування не як науки про людські економічні відносини, а як науки про речі, що нівелює відмінність політичної економії як суспільної науки від наук технічних. Г.Ф.Симоненко визначав мету економічної науки як «дослідження умов найбільш ефективного досягнення народного добробуту» [8, с. 27–28]. Загалом, для українських економістів другої половини XIX – початку XX ст. «характерним був методологічний підхід, згідно з яким на перший план висувались інтереси суспільства в цілому, проголошувався їх пріоритет над індивідуальними інтересами, пріоритет соціальних критеріїв суспільного прогресу над суто економічними [6, с. 37]. Це споріднює їхню позицію з поглядами представників сучасної інституціональної теорії соціальної трансформації суспільства.

Вивчення економічних відносин суспільства з позицій моральності було характерною рисою української економічної думки в цілому. Дослідники економічної думки в Україні зазначають, що врахування морально-етичних засад є характерною рисою української економічної думки ще з часів Київської Русі. У цьому контексті заслуговує на увагу наукова економічна спадщина Ф.Прокоповича, Г.Сковороди та С.Булгакова. За життя Ф.Прокоповича економічна наука ще не виокремилась із суцільної системи знань про суспільство, що будувалась на філософських засадах. Тому його розуміння економічних процесів тісно перепліталось із процесами позаекономічними і було, по-суті, інституціональним. Ф.Прокопович пише, що «етика – це наука про звичаї, які є її матерією» [7, с. 93]. Хіба не чудове визначення категорії моральної інституції задовго до появи американського варіанту інституціоналізму? Основою суспільного розвитку Ф.Прокопович вважає освіту, науку, техніку, ремесла і мистецтва та розмірковує про роль людини, держави та церкви у суспільному розвитку, про співвідношення світської та церковної влади. Його інституціональні переконання мали практичну вагомість, адже він працював радником Петра I і брав участь у розробці та впровадженні низки його реформ.

Середньовічні традиції синергетики економічної та позаекономічної сфер підтримує також С.М.Булгаков. У своїй праці «Філософія господарства» він, подібно до переконань Г.С.Сковороди, висловлює розуміння розвитку суспільного господарства як процесу, похідного від моральної етики, що панує у соціумі [3]. С.М.Булгаков, як і О.Д.Білімович та ряд інших українських вчених виступали проти філософії економічного матеріалізму, на підставі чого критикували марксизм за жорстке теоретичне підпорядкування позаекономічних сфер суспільства сфері економічній.

Ідеї марксизму також знайшли відображення у працях українських економістів. Їх часткове захоплення марксизмом було перманентно пов'язане із прихильністю до християнських морально-етичних традицій в економічному житті, що були взяті на озброєння марксистсько-ленінським соціалістичним вченням. Вітчизняні економісти та суспільні діячі надавали перевагу еволюційним цивілізаційним засадам економічно-

го розвитку. На думку О.Д.Білімовича, принципи соціально-економічного детермінізму доводились прибічниками матеріалізму до економічного фаталізму. Українські противники марксового формаційного підходу в економічній історії вважали, що політична, ідеологічна, моральна та інші сфери життя суспільства постають не лише як наслідок економічних чинників, а і самі здатні активно впливати на рух економічної історії. У центр уваги української економічної науки переважно ставився не розвиток продуктивних сил, а добробут народу, проблеми злиднів, здоров'я людей та соціального забезпечення.

Досить плідно в українській економічній думці продовжувалась традиція французького гуманізму. Французькі фізіократи ключову роль в економічному відтворенні надавали такому позаекономічному за своїм походженням фактору, як природний потенціал, тобто продуктивним властивостям природного середовища. Вони вважали, що економіка має понад усе шанувувати «природний порядок». Фізіократами було започатковано розуміння природних засад взірцем економічного відтворення, а розвитку господарства, відповідно, як шляху його якнайкращої адаптації до природи, тобто процесу вдосконалення його екологічної орієнтації. Значення природного капіталу для економіки досліджувалось у космогенному напрямку українською школою фізичної економії, представниками якої є А.С.Подолінський, В.І.Вернадський, М.Д.Руденко. Їх переконання про те, що енергія сонячного випромінювання є першоосною природного та суспільно-економічного відтворення, знаходять дедалі більшої підтримки серед прихильників екологоорієнтованої економіки. Проблемами розвитку продуктивних сил у зв'язку із природно-географічними передумовами їх формування в історії вітчизняної економічної науки займався К.Г.Воблій. Він був засновником української школи економічної географії, розробив наукову схему районування території України.

Висновки. Таким чином, у розкритті позаекономічних чинників економічного дослідження роль інституціоналізму, представленого у сучасній економічній науці переважно американською інституціональною теорією, є досить масштабною та концептуально насиченою. Проте її внесок не вартий абсолютизації з двох виявлених причин. З одного боку, теорія

американського інституціоналізму не відбиває всіх цивілізаційних аспектів інституціональної взаємодії економічної сфери із позаекономічними сферами. З іншого боку, вона частково має змістовні аналоги у деяких інших напрямках і школах економічної науки.

Необхідно усвідомлювати кореляцію популярності американського інституціоналізму у сучасній світовій економічній науці із тенденцією до глобалізації світу та вивчати багатий досвід наукової економічної ретроспективи. Варто почати з перегляду традиційної наукової аксіоми про економічний матеріалізм А.Сміта з урахуванням тих інституціональних засад, які були насправді притаманні його класичній теорії у висвітленні природи економічних процесів. Вивчення позаекономічного аспекту економічного дослідження потребує врахування також інституціональних надбань плеяди німецьких, французьких та вітчизняних науковців у цій царині.

Інституціоналізм висвітлюється як актуальна тенденція розвитку сучасної економічної науки. Але, попри всі його переваги, на нашу думку, американський інституціоналізм достатньо не компенсує браку моральної етики сучасної фундаментальної економічної науки, її недостатньої ціннісної орієнтації. Натомість для інституціональної позиції української економічної думки властивими є саме морально-етичні, соціальні та екологічні пріоритети.

Ціннісна орієнтація фундаментальної економічної науки, на нашу думку, передусім має прагнути до природних засад впорядкування системи економічного відтворення та відповідного лобювання методологією свого дослідження пріоритетності екологічного аспекту економічного розвитку. Не можна не погодитися з сучасним німецьким філософом В.Хесле, що лише за умов легітимного панування моральної етики, яка визнаватиме і шанувуватиме перманентність природних засад в системі суспільно-економічного відтворення, є можливою реалізація соціального розвитку [10]. Адже в світі немає системи, впорядкованішої за природну.

У зв'язку із постановкою актуальної проблематики стало економічного розвитку, українська школа фізичної економії зазнає нині свого творчого ренесансу. Але цього замало. Для позиціонування парадигмальності природних засад в структу-

рі позаекономічного аспекту економічного дослідження, теорія фізичної економії має зайняти своє гідне місце в контексті інституціонального напрямку розвитку сучасної економічної науки. Адже проблема збереження природних ресурсів для забезпечення нагальних, життєво-необхідних економічних потреб майбутніх поколінь є морально-етичним обов'язком теперішніх поколінь перед своїми нащадками.

1. Алексеенко М.М. Взгляд на развитие учения о налоге у экономистов А. Смиты, Ж.-Б. Сэя, Рикардо, Сисмонди и Д.С. Милля. – Х., 1870.
2. Архиевеев С.И. Трансакционные издержки в условиях рыночной трансформации. – диссертация на соиск. научн. степени д.е.н. / С.И. Архиевеев. – Х., 2001. – 508 с.
3. Булгаков С.Н. Философия хозяйства / С.Н. Булгаков // С. Булгаков. Розмисли. Творча спадщина у контексті ХХІ століття ; за ред.. В.Д.Базилевича. – К. : Знання, 2006. – С. 807–883.
4. Еволюція ринкових інститутів в Україні : монографія : у 2 ч. Ч. 1 / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.] ; за ред. канд. екон. наук В.В. Небрат ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 332 с.
5. Історія економіки та економічної думки: Курс лекцій / авт. кол. : С.В. Степаненко, В.М. Феценко, С.Н. Антонюк, Н.О. Тимочко та ін. – К. : КНЕУ, 2006. – 664 с.
6. Небрат В.В. Українська фінансова думка другої половини ХІХ – початку ХХ століть. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 224 с.
7. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України : навч. посібник / Л.Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2004. – 431 с.
8. Симоненко Г.Ф. Политическая экономия в ее новейших направлениях / Г.Ф. Симоненко. – Варшава, 1900.
9. Современные экономические теории Запада : учебн. пособие / под ред. А.Н. Марковой. – 2.изд. – М. : Финстатинформ, 1996. – 93 с.
10. Хесле В. Духовно-исторические основы экологического кризиса // Хесле В. Философия и экономика. – М., 1994.
11. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. / А.Е. Шаститко. – М. : Эконом. фак. МГУ: ТЕИС, 2002. – 591 с.
12. Шумпетер Й. История экономического анализа / Й. Шумпетер // Истоки. – Вып.1. – М., 1989. – 502 с.

Транслітерований список джерел

1. Alekseenko M.M. Vzglyad na razvitie ucheniya o naloge u ekonomistov A. Smita, Zh.-B. Seya, Rikardo, Sismondi i D.S. Millya. – Kh., 1870. [in Russian]
2. Arkhiereev S.I. Transaktsionnye izderzhki v usloviyakh rynochnoi transformatsii. – dissertatsiya na soisk. nauchn. stepeni d.e.n. / Arkhiereev S.I. – X., 2001. – 508 s. [in Russian]
3. Bulgakov S.N. Filosofiya khozyaistva / S.N. Bulgakov // S. Bulgakov. Rozmysly. Tvorcha spadshhyna u konteksti XXI stolittja ; za red.. V.D.Bazylevycha. – K. : Znannja, 2006. – S. 807–883. [in Russian]
4. Evoljucija rynkovykh instytutiv v Ukrai'ni : monografija : u 2 ch. Ch. 1 / [V.V. Nebrat, N.A. Suprun ta in.] ; za red. kand. ekon. nauk V.V. Nebrat ; NAN Ukrai'ny ; In-t ekon. ta prognozuv. – K., 2012. – 332 s. [in Ukrainian]
5. Istorija ekonomiky ta ekonomichnoi' dumky: Kurs lekcij / avt. kol. : S.V. Stepanenko, V.M. Feshhenko, S.N. Antonjuk, N.O. Tymochko ta in. – K. : KNEU, 2006. – 664 s. [in Ukrainian]
6. Nebrat V.V. Ukrai'ns'ka finansova dumka drugoi' polovyny XIX – pochatku XX stolit'. – K. : In-t ekon. ta prognozuv., 2007. – 224 s. [in Ukrainian]
7. Kornijchuk L.Ja. Istorija ekonomichnoi' dumky Ukrai'ny : navch. posibnyk / L.Ja. Kornijchuk. – K. : KNEU, 2004. – 431 s. [in Ukrainian]
8. Simonenko G.F. Politicheskaya ekonomiya v ee noveishikh napravleniyakh / G.F. Simonenko. – Varshava, 1900. [in Russian]
9. Sovremennye ekonomicheskie teorii Zapada : uchebn. posobie / pod red. A.N. Markovoi. – 2.izd. – M. : Finstatinform, 1996. – 93 s. [in Russian]
10. Khesle V. Dukhovno-istoricheskie osnovy ekologicheskogo krizisa // Khesle V. Filosofiya i ekonomika. – M., 1994. [in Russian]
11. Shastitko A.E. Novaya institutsional'naya ekonomicheskaya teoriya. – 3-e izd., pererab. i dop. / A.E. Shastitko. – M. : Ekonom. fak. MGU: TEIS, 2002. – 591 s. [in Russian]
12. Shumpeter I. Istoriya ekonomicheskogo analiza / I. Shumpeter // Istoki. – Vyp.1. – M., 1989. – 502 s. [in Russian]

Одержано 17.09.2014 р.